

Article Arrival : 02/01/2020
Related Date : 15/03/2020
Published : 15.03.2020

Doi Number <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.2216>

Reference Avcil, C. (2020). "Türkiye-İran Dış Ticaret İlişkilerine Teorik Bir Bakış", International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:6, Issue: 58, pp:1168-1177.

TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİNE TEORİK BİR BAKIŞ

A Theoretical View To Turkey And Iran Foreign Trade Relations

Dr. Ceren AVCİL

Serhat Kalkınma Ajansı, cerenkurga@hotmail.com, Ağrı/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6301-515X>

ÖZET

Dış ticaret, son yıllarda yerel ve küresel ölçekte ülkelerin mekânsal ve ekonomik olarak bütünleşmesi ve yakınlaşmasının önünü açmıştır. Ülkelerin ekonomik kalkınmasının başat aktörü haline gelen dış ticaret, ulusal ve uluslararası ölçekte dış ticaret stratejilerinin belirlenmesi ve buna uygun politikaların hayata geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret potansiyeli hakkında bilgi vermektir. Çalışmada öncelikle İran'ın mevcut durumu üzerinde durulacak, Türkiye-İran ilişkileri dış ticaret göstergeleri bakımından ele alınacaktır. Türkiye ve İran'ın dış ticaretinde potansiyel teşkil eden sektörlerle yönelik analiz ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Türkiye, İran

ABSTRACT

Foreign trade has paved the way for the spatial and economic integration and convergence of countries in local and global scale in recent years. Foreign trade, which has become the main actor of the economic development of countries, has made it necessary to determine foreign trade strategies at national and international scale and to implement appropriate policies.

The aim of this study is to provide information about foreign trade potential between Turkey and Iran. The study will primarily focus on the current situation in Iran, then Turkey-Iran relations will be discussed in terms of foreign trade indicators. The analysis which constitutes potential industry in Turkey and Iran's foreign trade will be presented.

Key Words: Foreign trade, Turkey, Iran

1. GİRİŞ

Türkiye, sahip olduğu jeostratejik konumu itibariyle hem ekonomik hem siyasi ilişkilerin istikrarı çerçevesinde komşu ülkeler ile ticari ilişkileri geliştirmektedir. Özellikle ihracat potansiyelinin başta komşu ülkeler olmak üzere ekonomik kalkınmaya yönelik olarak değerlendirilmesi ekonomik istikrar için önem arz etmektedir. Türkiye'nin ticari ilişkileri 1980'lerden itibaren uluslararası arenada daha görünür olmaya başlamıştır. Türkiye'nin özellikle 24 Ocak 1980 kararları ile uluslararası iktisadi entegrasyon çabalarının hızlanması Türkiye'yi hem Doğu- Arap bloğunun doğal bir parçası hem de Batı-AB bloğunun bir parçası haline getirmiştir (Karakaş ve Karakaş, 2012: 70).

Türkiye'nin İran ile olan ilişkileri özellikle son 10 yılda ilerleme kaydetmek ile birlikte dış ticaret dengelerinin öncelikli sektörlerle yönelmesi eğilimi ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz asırlardan beri Türkiye ile İran'ın coğrafi sınırları üzerinde sorun yaşanmadığını, kültürel ilişkilerin karşılıklı olarak artarak devam ettiğini söylemek gerekir. Ülkeler arasındaki ilişkiler nihayetinde dış ticaretteki hareketliliğe de yansımakta, dış ticaret hacmi etkinliği her iki ülkenin de ekonomisinde dönüşüm yaratmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye-İran dış ticaret ilişkileri sektörel bazda incelenmiştir. İran İslam Cumhuriyeti bu çalışmada kısaca İran olarak ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle İran dış ticareti, sonrasında da Türkiye'nin dış ticaretine yönelik veriler ışığında bilgiler verilmiştir. Son olarak iki ülkenin dış ticaretinde karşılaştırmalı olarak üstünlüklerine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada ikincil verilerden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında 2008-2019 yılları verileri baz alınarak Türkiye ve İran genel ekonomik görünüm, ithalat, ihracat, ülke ve ürün bazlı değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada başta TÜİK olmak üzere ülke bültenleri, INRTACEN, araştırma raporları ve makalelerden yararlanılmıştır.

3. İRAN GENEL GÖRÜNÜM

İran, sahip olduğu köklü devlet geleneği ve kültür dokusu ile Ortadoğu'da önemi haiz bir ülkedir (Tahran Ticaret Müşavirliği, İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, 2018: 2). Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan İran'ın başkenti Tahran'dır. Son verilere göre nüfusu 82,8 Milyon¹ olan İran'ın yüzölçümü 1.648.195'tir. Resmi dili Farsça olan İran, Teokratik Cumhuriyet ile yönetilmektedir. Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Türkiye ile sınırı olan İran'ın doğal kaynakları petrol, doğalgaz, kömür, krom, bakır, demir, kurşun, manganez, çinko, kükürt olarak sıralanabilir (DEİK İran Ülke Bülteni, erişim: <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-iran-ulke-bulteni-2017>).

3. 1. Genel Ekonomik Görünüm

İran ekonomisi büyük ölçüde korumacı politikalara dayanmaktadır. Yönetim şekli olan teokratik oligarşi ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi önünde engel oluşturmaktadır. "Velayet-i fakih" adı verilen sistem Humeyni ile birlikte politik bir kimlik kazanmış ve kendisinin geliştirdiği "İslam devleti" kavramının temelini oluşturmuştur (Berber, 2013: 70).

İran ülke ekonomisi esas olarak petrol ve doğalgaz ihracatına dayanmaktadır. Kamu ekonomisinin ve korumacılığın etkin olduğu ülkede son yıllarda özel sektör de gelişme göstermektedir. 1980'li yıllardan beri maruz kaldığı uluslararası yaptırımlar/ambargolar ülke ekonomisinin potansiyelinden az gelişmesine neden olmuştur (İran Ülke Raporu, 2019, erişim: <http://www.salihlitso.org.tr>).

İran'ın son yıllarda petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarla birlikte işsizlik, yükselen enflasyon, halkın alım gücünün zayıflaması, Riyal'in döviz karşısında değer kaybetmesi İran'ın karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardır (İran Ülke Raporu, 2019, erişim: <http://www.salihlitso.org.tr>).

2015-2018 yılları arasındaki İran genel ekonomik verileri Tablo 1'de yer almaktadır. 2016 yılında 404 milyar dolar olan GSYİH değeri 2018 yılında 452 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve 2020 yılında 495 milyar dolara yükseleceği tahmin edilmektedir.

İran'da 2016-2017 döneminde enflasyon tek haneli olarak % 9 ve 9,6 olarak gerçekleşmiş, 2018'den itibaren % 31,1 olarak çift haneli gerçekleşmiştir. İşsizlik oranlarının 2018 yılından itibaren sürekli arttığı İran'da cari işlemler dengesinin son iki yılda negatif değerlerde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Tablo 1. İran Genel Ekonomi Verileri (2015-2018)

	Birim	2016	2017	2018	2019*	2020*
GSYİH (cari fiyatlarla)	Milyar \$	404	430	452	484	495
Kişi Başı Gelir (GSYİH-cari fiyatlarla)	Dolar	5.026	5.289	5.491	5.820	5.890
GSYİH Büyüme (sabit fiyatlarla)	%	12,5	3,7	-3,9	-6	0,2
Enflasyon (tüketici fiyatları ort.)	%	9	9,6	31,1	37,1	31,7
İşsizlik/ işgücü	%	12,4	11,8	13,8	15,4	16,1
Toplam Tasarruf/GSYİH	%	37,5	39,5	42,6	38,5	37,1
Toplam Yatırım/ GSYİH	%	33	35	38	38	37
Toplam Kamu Borcu/GSYİH	%	47	39	33	30	27
Cari İşlemler Dengesi	Milyar \$	16	16	19	-1,8	-3,1
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH	%	4	3,8	4,3	-0,3	-0,6

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, Ülke Profili, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/genel-bilgiler>, 2019

*IMF tahmini

Katma değer üretimi bağlamında sektörlerin GSYİH içindeki payı Tablo 2'de verilmiştir. İran ekonomisinde 2017 yılında %54,4'lük oran ile hizmet sektörü ağırlıktadır. Bunun yanında, sanayi sektörünün payı %34,9, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün payı %9,5 şeklindedir.

Tablo 2. GSYİH Sektörel Dağılımı (2017)

Yıl	GSYİH Sektörel Dağılımı	Oran
2017	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçinde Sanayi Sektörünün Payı (%)	34.9
	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçinde Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörünün Payı (%)	9.5
	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçinde Hizmet Sektörünün Payı (%)	54.4

Kaynak: TÜİK, Uluslararası Seçilmiş Göstergeler, 2019.

¹ <https://www.unfpa.org/data/world-population/IR>, erişim Tarihi: 02.01.2020

İran'ın ihracat ve bütçe gelirlerinin ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaza bağımlı olmasının da etkisiyle, ambargoların yol açtığı ticaretteki gerileme ekonomik zayıflamayı da beraberinde getirmiştir. Ekonominin durgunlaşması, bütçe açığı, yükselen işsizlik, değer kaybeden ulusal para, iç finansmanda yaşanan darboğaz ve dış ticaret açığıyla beraber cari işlemler fazlasındaki azalma ekonominin başlıca sorunlarıdır (T.C. Ticaret Bakanlığı, Ülke Profili, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/dis-ticaret>, 2019).

İran ekonomisi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından uygulanan yaptırım ve ambargolar nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. İran 1996 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik başvurusunda bulunmuş ancak başvurusu ABD'nin engellemesi nedeniyle askıya alınmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmayan en büyük ekonomilerden olan İran'ın yapmış olduğu nükleer anlaşma sonrasında Dünya Ticaret Örgütü'ne tam üye olması beklentisi artmıştır (Ata ve Eren, 2017: 337).

3.2. Dış Ticaret

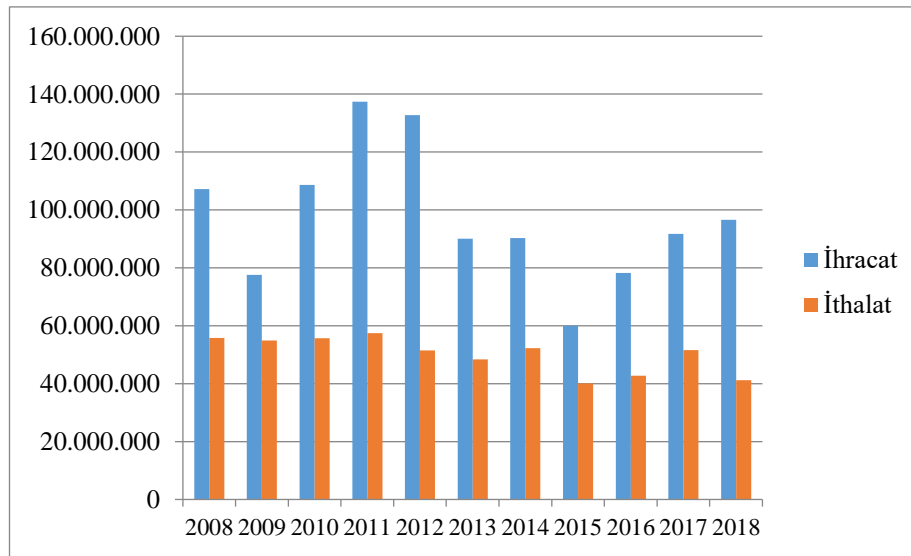
2008-2019 yılı verilerine bakıldığında İran'ın sürekli dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Ancak ülkenin ekonomisinde en önemli kalem olan petrol fiyatlarındaki dalgalanma ülkenin dış ticaret dengelerine de yansımaktadır. Tabloda dikkatleri çeken husus, özellikle 2015 yılında petrol fiyatlarının düşmesi ile ihracat 60 milyar dolar seviyelerine inmiş, 2016 yılından itibaren petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak ihracat yeniden artmıştır.

Tablo 3. Dış Ticaret Göstergeleri (milyar \$)

Yıl	İhracat	İthalat
2008	107.236	55.830
2009	77.575	54.889
2010	108.607	55.729
2011	137.421	57.487
2012	132.713	51.457
2013	90.122	48.431
2014	90.328	52.249
2015	60.040	40.043
2016	78.267	42.702
2017	91.737	51.612
2018	96.617	41.236

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

Şekil 1'de de görüleceği üzere İran'ın dış ticaret 2008-2018 yılları arasında sürekli fazla vermiştir. 2011-2012 döneminde ihracat en yüksek seviyede gerçekleşmiş olup 2015 yılında en düşük rakamlara ulaşmıştır. Bu düşüşte İran'a uygulanan ekonomik ambargoların etkisinin olduğu söylenebilir.

Şekil 1. Dış Ticaret Göstergeleri (milyar \$)

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

3.2.1. İran Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler ve Fasıllar

İran sahip olduğu dış ticaret potansiyeli nedeniyle hem komşu ülkeler hem de kendi coğrafyası dışındaki ülkelerle yoğun dış ticaret ilişkileri yürütmektedir. İran'ın ithalatında ilk sıralarda yer alan ülke ve ithalat hacimlerine ilişkin veriler Tablo 4'te yer almaktadır.

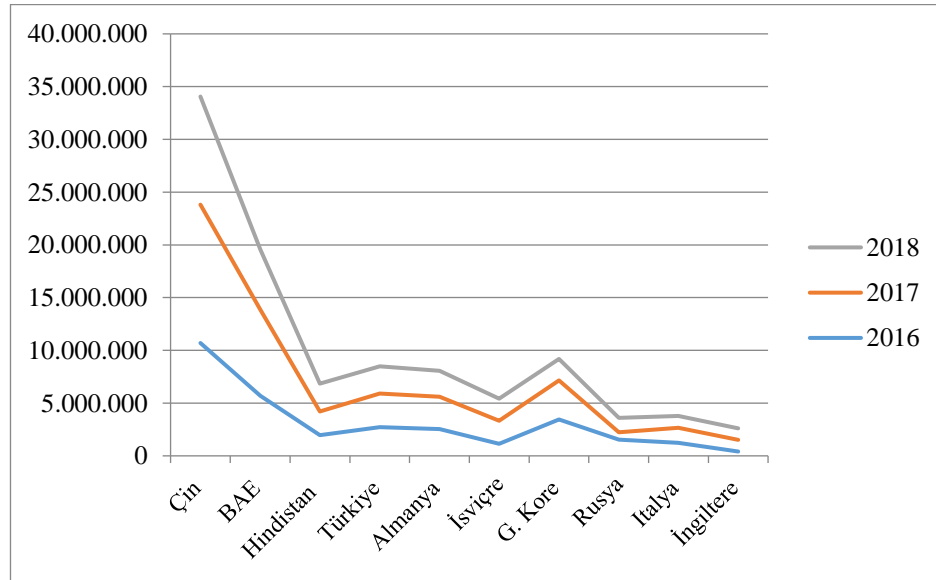
İran'ın ithalat yaptığı ilk 10 ülke sıralamasında Çin büyük bir farkla İran'ın en büyük tedarikçisidir. Çin'i sırasıyla Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Hindistan, Türkiye ve Almanya izlemektedir.

Tablo 4. İran'ın İthalat Yaptığı İlk On Ülke (1.000\$)

Ülkeler	2016	2017	2018
Çin	10.696.326	13.115.140	10.248.562
BAE	5.689.198	8.179.952	5.706.468
Hindistan	1.955.062	2.254.605	2.650.200
Türkiye	2.724.542	3.182.886	2.580.424
Almanya	2.533.502	3.072.069	2.451.766
İsviçre	1.150.994	2.181.850	2.103.897
Güney Kore	3.460.089	3.681.600	2.049.474
Rusya	1.544.082	704.430	1.342.654
İtalya	1.226.841	1.426.098	1.144.982
İngiltere	413.119	1.105.877	1.090.106
Genel Toplam	42.702.118	51.612.277	41.236.168

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

İran'ın 2016-2018 yılları arasında Türkiye ile olan ithalat değerlerine bakıldığında 2016 yılında 2.724.542 dolar olan ithalat, 2017 yılında artışa geçmiş ancak 2018 yılında azalarak 2.580.424 olarak gerçekleşmiştir. İngiltere, İran'ın ilk on ülke içinde en az ithalat yaptığı ülkedir. 2016 yılında 413.119 dolar olan ithalat, 2017 yılında iki katından fazla artarak 1.105.877 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2. İran'ın İthalat Yaptığı İlk On Ülke (1.000\$)

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

İran'ın ürün bazında ithalatında yer alan ilk 15 kaleme ilişkin bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır. Ürün bazında mısır, pirinç, soya fasulyesi ve tıbbi ilaçlar ilk sıraları izlemektedir. Mısır her üç yılda da ilk sırayı korumaktadır. 2016 yılında 690.737 dolar olan pirinç ithalatı 2018 yılında yaklaşık üç katı kadar artarak 1.628.522 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. İran'ın İthal Ettiği İlk Ürünler (İlk on beş, 1.000\$)

Gtip	Ürünler	2016	2017	2018
1005	Mısır	1.448.358	1.642.515	2.115.338
1006	Pirinç	690.737	1.214.041	1.628.522
1201	Soya fasulyesi	909.014	943.344	1.161.100
3004	Tıbbi ilaçlar	1.031.490	1.134.133	1.115.232
8517	Telefon cihazları	1.024.067	1.362.741	770.248
8419	Isı Değişikliği Yöntemi ile Maddeleri İşlemek İçin Cihazlar (su ısıtıcıları, kurutucular vb.)	219.284	647.830	742.539
8708	Motorlu taşıtların aksam ve parçaları	611.899	905.549	690.438
8545	Kömür elektrotlar, kömür fırçaları, lamba, pil kömürleri	77.890	221.505	654.859
2304	Soya Küspesi	607.680	503.259	651.244
8414	Hava-Vakum Pompası, Hava/Gaz Kompresörü	465.847	524.500	613.650
1003	Arpa	265.089	518.533	602.794
9018	Tıp, Cerrahi, Dişçilik, Veterinerlik Alet ve Cihazları	497.804	675.057	556.773
1512	Ayçiçek yağı	252.918	439.469	521.934
0202	Sığır Eti (Dondurulmuş)	371.287	562.461	478.723
8479	Kendine özgü fonksiyonlu makine ve cihazlar	387.021	456.230	457.404
Genel Toplam		42.702.118	51.612.277	41.236.168

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

Çin, İran ithalatında olduğu gibi ihracatında da en büyük alıcı konumunda olup ilk sırada yer almaktadır. Çin'in İran'dan ithal ettiği ürünlerin çoğunluğunu ham petrol oluşturmuştur. Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) diğer en çok ithalat yapan ülkelerdir.

Tablo 6. İran'ın İhracat Yaptığı İlk On Beş Ülke (1.000\$)

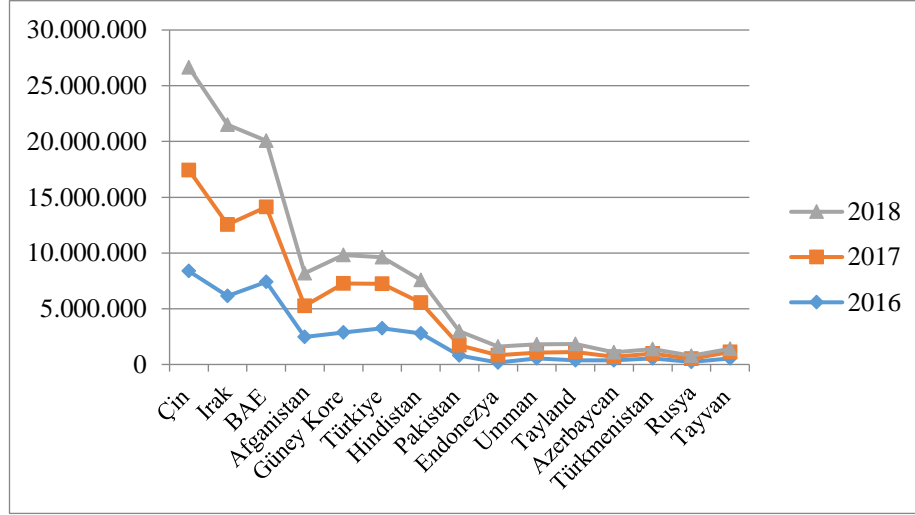
Ülkeler	2016	2017	2018
Çin	8.369.572	9.064.670	9.217.702
Irak	6.131.482	6.425.016	8.960.694
BAE	7.417.422	6.696.657	5.949.220
Afganistan	2.458.333	2.791.259	2.926.662
Güney Kore	2.877.013	4.380.132	2.567.770
Türkiye	3.247.488	3.990.399	2.367.251
Hindistan	2.791.192	2.734.893	2.042.922
Pakistan	795.900	930.165	1.247.234
Endonezya	173.157	645.333	786.862
Umman	543.999	520.712	728.569
Tayland	384.820	730.511	709.926
Azerbaycan	358.627	323.773	410.530
Türkmenistan	547.395	417.961	399.805
Rusya	218.952	285.656	280.510
Tayvan	552.055	573.095	278.930
Genel Toplam	78.267.311	91.737.444	96.617.521

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

Türkiye, İran'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. İran'ın Türkiye'den 2016 yılında 3.247.488 dolarlık ihracatı 2017 yılında artarak 3.990.399 dolar olarak gerçekleşmiştir.

İran'ın 2016-2018 yılları arasında en az ihracat yaptığı ülkeler Endonezya, Rusya ve Azerbaycan'dır.

İran'ın dünya genelindeki ihracat değerlerine bakıldığında 2016-2018 yılları arasında artış olduğu görülmektedir. 2016 yılında İran'ın dünya genelinde gerçekleşen ihracat miktarı 78.267.311 dolar iken bu değer 2018 yılında 96.617.521 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 3. İran'ın İhracat Yaptığı İlk On Beş Ülke (1.000\$)

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

İran'ın ihraç ettiği ilk 15 ürüne ilişkin bilgiler Tablo 7'de verilmektedir. Petrol, İran ihracatının en önemli kalemini oluşturmaktadır. İran'ın 2016-2018 yılları arasında ham petrol ihracatı, toplam ihracatının 2016 yılında %44'ünü, 2017 yılında %51'ini, 2018 yılında ise %52'sini oluşturmuştur.

Tablo 7. İran'ın İhraç Ettiği Ürünler (1.000\$)

Gtíp	Ürünler (ilk 15)	2016	2017	2018
2709	Ham petrol	35.074.034	47.186.277	50.823.249
2710	Akaryakıt	9.816.025	7.030.096	9.011.956
2711	Doğalgaz	5.295.511	5.594.369	5.276.160
3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	3.122.644	3.692.640	3.385.526
2905	Metil alkol, etilen glükol vb	1.416.525	1.931.671	2.186.470
7207	Demir/alaşimsız çelikten yarı mamuller	738.133	1.300.980	1.521.847
2902	Benzen, toluen vb	1.331.171	1.134.513	859.758
2713	Petrol koku, petrol bitümeni	723.843	706.754	858.614
2601	Demir cevherleri ve konsantreleri	817.247	1.106.251	841.610
3102	Kimyasal gübreler	789.072	764.619	839.942
7206	Külçe halinde demir, alaşimsız çelik	569.871	1.131.001	716.121
8905	Fener, yangın söndürme, tarak gemileri, yüzer vinçler vb.	14.074	16.313	659.396
2901	Asiklik hidrokarbonlar (bütanlar, etilen vd)	466.336	488.043	655.954
0802	Diğer kabuklu meyveler	1.318.274	1.239.929	487.821
6907	Karo, küpler vb. eşya-cilasiz/sirsiz seramikten	6.013	291.765	426.153
	Genel Toplam	78.267.311	91.737.444	96.617.521

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Ağustos)

Ham petrolden sonra akaryakıt, doğalgaz, etilen polimerleri, metil alkol, etilen glükon İran'ın ihracını oluşturan diğer önemli kalemlerdir.

4. TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Türkiye-İran dış ticaret ilişkileri son yıllarda artmış olmakla birlikte henüz istenilen seviyede değildir. İran'ın uyguladığı dışa kapalı ekonomi yapısı, gümrük tarifelerinin yüksekliği, tarife dışı engellerin varlığı, bankacılık ve ödemelere ilişkin sorunlar söz konusu ilişkilerin olumlu şekilde ilerlemesini önlemektedir (Ortadoğu Durum Raporu, 2011, erişim: <https://www.ika.org.tr>).

Türkiye'nin son dönemlerde ekonomik potansiyelinin artması ile dış ticaret önemli bir sektör haline gelmiştir. Ekonomik ilişkilerin yanında dış politikanın da birer uzantısı olarak *yeni pazar ve müşteri arayışları ve bu müşterileri elde tutma kaygıları* ön plana çıkmaktadır (Sarıaslan, 2013: 68). Hem dış politika hem dış ticaret ilişkilerinin biraradalığı, Türkiye'nin coğrafi konumunun bir yansıma olarak değerlendirilebilir.

Tablo 8: Türkiye ve İran Arasında İmzalanan Sözleşme ve Protokoller

Anlaşma / Protokol / Mutabakat Zaptı	İmza Tarihi	Resmi Gazete Tarih & Sayısı
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	12.05.1980	07.06.1980 (17010)
Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu 2. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	01.05.1984	30.01.1985 (18651)
Ticaret Anlaşması	21.12.1996	11.06.1997 (23016)
Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması	21.12.1996	15.06.1997 (23020)
Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması	22.11.2000	01.08.2001 (24480)
Çifte Vergilendirmeyi Önleme (ÇVÖ) Anlaşması	17.06.2002	09.10.2003 (25254)
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşması	19.12.1996	25.02.2005 (25738)
Sınır Ticareti Ortak Komitesi 5. Dönem Toplantı Mutabakat Zaptı	12.10.2008	29.04.2009 (27214)
Çevre Alanında Mutabakat Zaptı	28.04.2010	28.05.2011 (27947)
Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Metroloji, Akreditasyon ve Uygunluk Değerlendirmesi Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı	03.02.2010	24.08.2011 (28035)
Kara Ulaştırması Karma Komisyonu Toplantısı Protokolü	26.02.2014	05.07.2014 (29051)
Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA)	29.01.2014	4.11.2014 (29165)
24. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	16.04.2014	11.12.2014 (29202)
Hayvan Sağlığı ve Veterinerlik Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı	26.10.2016	12.5.2017 (30064)
Türkiye-İran 5. Dönem Ortak Ticaret Komitesi Mutabakat Zaptı	19.01.2014	
25. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	09.04.2016	
TC Merkez Bankası-İran Merkez Bankası Arasında İşbirliğini Geliştirme Mutabakat Zaptı	21.09.2017	
26. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	26.11.2017	

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, erişim: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, 01.01.2020.

Türkiye-İran ilişkileri özellikle 1980'li yıllardan itibaren gerek siyasi gerekse ekonomik olaylardan etkilenmiştir. İki kutuplu dünya sisteminin ortadan kalkması ile yeni devletler ortaya çıkmış, İran devrim lideri Ayetullah Humeyni vefat etmiş, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından Amerika müdahalesi gerçekleşmiştir. Söz konusu olaylar hem Türkiye'de hem İran'da ülke yöneticilerinin siyasi ve ekonomik ilişkileri yeniden düzenleme durumunu ortaya çıkarmıştır (Aydn, 2018: 3267).

Türkiye-İran arasında ekonomik ilişkileri düzenleyen çeşitli sözleşme ve protokoller mevcuttur. 1980 yılında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması ile başlayan süreç, çeşitli dönemlerde ekonomik ve siyasi kizlerin de etkisiyle kesintiye uğramıştır.

İran, Türkiye'ye coğrafi konumunun yakınlığının yanında, Türkiye'ye benzer kültürel yapıya sahip olması, halkın önemli bölümünün Türkçe konuşması, 81 milyonluk nüfusa sahip önemli bir pazardır (Tahran Ticaret Müşavirliği İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, erişim: <https://ticaret.gov.tr>, 01.01.2020).

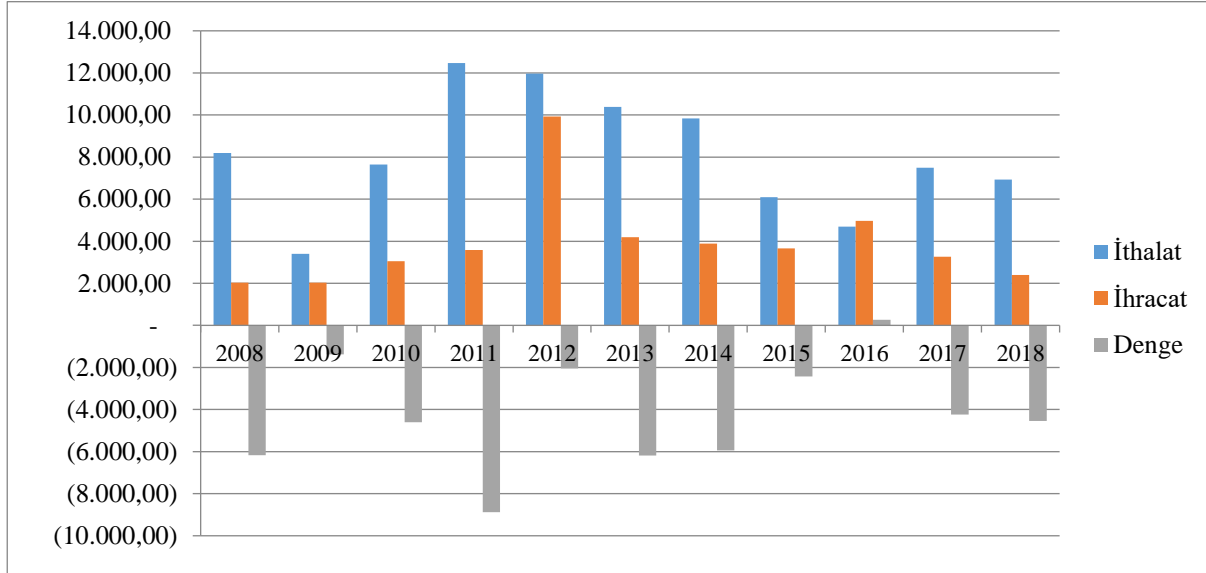
Türkiye'nin İran ile 1996 yılında 1 milyar dolar seviyesindeki dış ticaret hacmi, 2012 yılında yaklaşık 22 milyar dolar ile en üst düzeye ulaşmıştır (Ticaret Bakanlığı, erişim: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, 01.01.2020). 2013 yılından beri düşüş trendi içinde olan ikili ticaret hacmi 2018 yılında 9,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında İran'a ihracat 2 milyar 394 milyon \$, İran'dan ithalat ise 6 milyar 931 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 9. Türkiye-İran Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.546	3.405.986	5.430.532	-1.381.440
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.897
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177
2013	4.192.511	10.383.217	14.575.728	-6.190.706
2014	3.886.190	9.833.290	13.719.480	-5.947.100
2015	3.663.760	6.096.242	9.760.002	-2.432.482
2016	4.966.176	4.699.777	9.665.953	+266.399
2017	3.259.270	7.492.104	10.751.374	-4.232.834
2018	2.393.608	6.931.257	9.324.865	-4.537.649

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Mart)

2008-2018 yılları arasında Türkiye'nin İran'a olan ihracat değerlerine göre Türkiye'nin 2016 yılına kadar sürekli dış ticarete açık verdiği görülmektedir. 2016 yılında ise 266 milyon dolarlık ihracat ile ilk kez fazla vermiştir. İhracatın en fazla olduğu 2012 yılında Türkiye yaklaşık 10 milyon dolarlık hacme sahipken 2013 yılından itibaren azalma başlamış ve 2018 yılında 2 milyon dolara kadar gerilemiştir. ABD'nin İran'a uyguladığı ambargolar nedeniyle Türkiye'nin 2012 yılında petrol ve doğalgaz ödemeleri altın ihracatı ile gerçekleştirmesi ile ihracat değerleri yüksek oranlarda gerçekleşmiştir (Üzümcü vd., 2018:161).

Şekil 4. Türkiye-İran Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Mart)

Tablo 10'da Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği ilk 15 ürün sıralı halde verilmektedir. Tütün ve tütün ürünleri, bebek bezleri ve hijyenik eşyalar, çinko cevherleri, kara taşıtları için gerekli aksam ve parçaları ile lif levha ilk sıralarda yer almaktadır. 2016 yılında 107.635 dolar olan tütün ihracatı, 2017 yılında büyük miktarda azalarak 64.269 dolar olarak gerçekleşmiştir. Tablo 10'da görüleceği üzere kara taşıtları için aksam, parçaları Türkiye'nin İran'a ihracatındaki en büyük kalemi oluşturmaktadır.

Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği ürünlerin genel toplamına bakıldığında ise 2016-2018 yılları arasında ihracat miktarlarının %50'den fazla miktarda daha düşük gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 10. Türkiye'nin İran'a İhraç Ettiği Ürünler (1.000\$)

Gtíp	Ürünler (ilk 15)	2016	2017	2018
2403	Tütünler	107.635	64.269	94.370
9619	Bebek Bezleri ve Benzeri Hijyenik Eşya	60.929	56.838	83.356
2608	Çinko Cevherleri	25.704	71.484	71.966
8708	Kara Taşıtları İçin Aksam, Parçaları	139.775	124.381	66.662
4411	Lif Levha	113.383	143.832	63.400

5603	Dokunmamış Mensucat	49.338	50.369	47.760
4811	Kâğıt, Karton, Selüloz Liften Tabakalar	41.867	44.304	41.793
5702	Dokunmuş Halılar	46.055	25.938	39.445
4819	Kâğıt/Karton vb. Esaslı Kutu	27.466	23.611	35.438
8703	Otomobil	20.745	67.022	30.018
6110	Kazak, Süveter, Hırka	26.504	8.956	29.934
8407	İçten Yanmalı Motorlar	85.734	102.492	29.821
3921	Plastikten Diğer Levhalar	43.675	36.642	29.819
8302	Adi metallere donanım/tertibat vb. Eşya (mobilya, pencere, kapı için)	31.604	37.347	27.833
3305	Saç Müstahzarları (şampuanlar, saç boyası)	23.353	20.744	25.750
Genel Toplam		4.966.176	3.259.270	2.393.608

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Mart)

Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği ürünlere dair veriler Tablo 11'de yer almaktadır. Etilen polimerleri, işlenmemiş çinko, işlenmemiş alüminyum, propilen ve diğer olefinlerin polimerleri, azotlu mineral/kimyasal gübreler ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 11. Türkiye'nin İran'dan İthal Ettiği Ürünler (1.000\$)

Gtíp	Ürünler (ilk 10)	2016	2017	2018
3901	Etilen Polimerleri	218.341	270.511	252.205
7901	İşlenmemiş Çinko	94.118	206.636	184.600
7601	İşlenmemiş Alüminyum	71.331	135.667	134.702
3902	Propilen ve Diğer Olefinlerin Polimerleri	144.069	135.524	106.213
3102	Azotlu Mineral/Kimyasal Gübreler	41.465	136.643	83.212
2713	Petrol koku, asfalt	441	21.306	66.167
3903	Stiren Polimerleri	28.435	68.375	60.135
5402	Sentetik Lif İpliği	4.964	12.327	41.401
7202	Ferro Alyajlar	20.924	19.091	28.335
7408	Bakır Teller	4.866	392	24.784
Genel Toplam		4.699.777	7.492.104	6.931.257

Kaynak: Trademap-directdata (2019 Mart)

“Türkiye ile İran arasında gerçekleşen ticaretin yanında, resmi kayıtlara dayanmayan, yolcu beraberliği (bavul ticareti), sınır pazarları ve diğer yollardan kayıtdışı olarak gerçekleşen önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Kayıtdışı olması nedeniyle hacmi tam olarak bilinmeyen söz konusu ihracatın; döşemelik ve perdelik kumaşlar, beyaz eşya, her türlü hazır giyim ve ayakkabı, tekstil ham ve ara maddeleri, temizlik ve gıda maddeleri, kozmetik ürünler, oto yedek parça ve aksesuarları gibi maddelerden oluştuğu bilinmektedir” (Karapınar vd., 2016: 10).

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye-İran dış ticaret ilişkileri ikincil veriler üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmada Türkiye ve İran'ın ürün bazlı ithalat ve ihracat verileri ele alınarak karşılıklı ilişkileri ele alınmıştır.

Türkiye 1980 sonrası dönemden itibaren dışa yönelik liberal ekonomi politikalarını hayata geçirmeye başlamıştır. *“24 Ocak Kararları genel anlamda bir dış ticaret politikası değişikliği, basit bir dış dünyaya entegre olmaya başlama operasyonudur” (Sezgin, 2009: 189).*

Türkiye-İran ilişkileri, gerek coğrafi konum gerekse siyasi ilişkiler gereği her geçen gün artmakla birlikte ülkelerin dış ticaret ilişkileri karşılıklı ihtiyaçlar çerçevesinde ilerlemektedir. Türkiye, İran'ın hem ithalat hem ihracat yaptığı ülkelerin başında gelmektedir. İran'ın başta petrol olmak üzere ihraç ettiği ürünler ile

Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği motorlu kara taşıtları için aksam ve parçalar her iki ülkenin dış ticaretinde önemli yer tutmaktadır.

Türkiye'nin komşuları ile geliştirdiği sıfır sorunlu dış politika ilkesi Türkiye'nin hem dış politikada hem dış ticarete ilerlemesinin yolunu açmıştır. Türkiye-İran ilişkileri 2000'li yıllardan itibaren dış ticarete de olumlu yön vermiştir. Ancak iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde dönem dönem ortaya çıkan sorunlar dış ticaretin de olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla her iki ülke arasında siyasi ilişkilerden doğacak sorunlar dış ticareti ilişkisinin de etkilenmesini kaçınılmaz kılacaktır.

KAYNAKÇA

Ata, B. & Eren, M., T. (2017). Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: İran Örneğinde Bir Nedensellik Analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(4), 329-346.

Aydın, A.(2018). İran İslam Devrimi Öncesi ve Sonrasında Türkiye İran Ekonomik İlişkilerindeki Dönüşüm ve Bölgesel Siyasete Etkileri (1979-2011), *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)* 2018 Vol:4 Issue:21,3264-3270.

Berber, S. (2013). İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri. *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013,61-84.

DEİK, İran Ülke Bülteni, <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-iran-ulke-bulteni-2017>.

INTRACEN, Trademap-directdata (2019 Ağustos).

İran Ülke Raporu 2019, <http://www.salihlitso.org.tr>.

Karakaş, A., Karakaş, D. N. (2012). “Bölgesel Ekonomik Güç Merkezi Olma Yolunda Türkiye'nin Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Görünümü: Yenedünya Düzeninde Yeni Cazibe Merkezi (mi?)”. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (3), 67-90.

Karapınar, M., Keleşoğlu, M. Şadi., Ata, Dr. Sinan., Uzundumlu, Ö.(2016). Ambargo Sonrası Potansiyelleriyle İran Hedef Pazar-Ürün Analizi, 10.

Ortadoğu Durum Raporu, 2011, erişim: <https://www.ika.org.tr>.

Sarıaslan, F. (2013). 2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *Akademik Orta Doğu*, 64-91.

Sezgin, Ş. (2009). Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22,175 – 190.

Tahran Ticaret Müşavirliği İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, erişim: <https://ticaret.gov.tr>, 01.01.2020.

Ticaret Bakanlığı, erişim: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, 01.01.2020.

Ticaret Bakanlığı, erişim: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, 01.01.2020.

Ticaret Bakanlığı, Ülke Profili, erişim: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/genel-bilgiler>, 2019.

Ticaret Bakanlığı, Ülke Profili, erişim: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/dis-ticaret>, 2019.

TÜİK, Uluslararası Seçilmiş Göstergeler, 2019.

UNFPA, erişim: <https://www.unfpa.org/data/world-population/IR>, 02.01.2020.

Üzümcü, A., Tokucu, E., Özyakışır, D., Topal, S., Akça, M. (2018). TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi ve Dış Ekonomik Çevre Analizi. SERKA.